

ІВАН ФРАНКО

Стену
гуморист

ДТХ

ІВАН ФРАНКО

ОТЕЦЬ ГУМОРИСТ

ТРЕТЄ ВИДАННЯ

ГОЛОВСОЦВИХ НАРКОМОСВИТИ РЕКОМЕНДУЄ
ДЛЯ ДИТЯЧИХ БІБЛІОТЕК

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1930

З'ясування № 4537. З/ХІ 1929.
Зам. № 317. Тираж 20.000.
Б⁹ — 1¹/₂ арк.

I

Василіянин о.¹ Софрон Телесницький мав у Дрогобичі, особливо серед отців Василіян, славу гумориста. То чесна, щира, одверта душа, що в кожне товариство вносить якийсь подув² легкості, невимушеної свободи, якусь погідність та веселість. Зачне щось оповідати, то хоч і не садиться на дотеп, як це чинять інші, а проте відразу вводить усіх у добрий гумор, викликає веселість і сміх там, де сама річ, здавалось би, не виявляє нічого смішного. Така вже якась золота душа в тім непоказнім, худім і, бачилось би, радше до меланхолії, як до веселости, накліннім чоловіку.

Така слава попередила о. Телесницького ще, мабуть, перед його приходом до Дрогобича, і він умів піддержати її й потім. Коли ми, діти-школярі, скінчивши другу клясу,

¹ О., отець, пан - отець — піп.

² Подув — віяння, подмух.

мали роз'їжджатись на вакації, наш учитель о. Красицький сказав нам :

— Ну, на другий рік будете мати господарем кляси о. Телесницького. Золота душа! Буде вам добре з ним. Одного лише боюсь, щоб ви, такі урвителі, не надуживали його доброти та не розвезлися, як циганські пуги.

— Ні, ні, ми цього не зробимо!— кричали ми радісно, і в тій щасливій надії роз'їхались додому.

Слідуючого шкільного року третя кляса нормальної школи була незвичайно численна. По інавгураційнім¹ богослуженню нас завели до великої кімнати, цензор² Заяць порозміщував нас у лавках відповідно до росту — менших наперед, а більших назад; одна лавка, що стояла окремо за залізною піччю боком до всіх інших, лишалася порожня. Ми їй не допитували в цензора, чому це так. Ми недарма були третьоклясники, і знали, що це, по давно заведеному ще єзуїтами звичаю, „осляча лавка“, так сказати, карна колонія кляси. Кому то доведеться заселити її? Та я сумніваюся, чи хто з нас у ту хвилину

¹ Інавгураційний — вступний, святочний.

² Цензор — старший учень, доглядач.

думав про це. У класі було шумно, весело; вакаційне повітря ще не вивітрило з наших голів, а до того надія на такого доброго господаря класи окрилювала дитячі серця. Ми розмовляли, сміялися, деякі ходили по середині, і навіть сам цензор Заяць відложив на бік свою звичайну повагу, тим більше, що він властиво й не був іще офіційно іменованій цензором, бо це залежало від нового господаря класи.

Ось заголосив плаксивим голосом дзвінок, оповіщаючи початок години, залопотіли в коридорі поквапні кроки якихось запізнених школярів, почулися якісь крики, стукання дверима — і в класі залягла тиша. Чути було клекіт торгового дня на близькій торговиці, пискливі окрики продавців „Свіжі сиріки!“¹, квик поросят та скрип бойківських немазаних щиродерев'яних возів, які славились тим, що в них нема ані одного цвяшка залізного. Діти в класі вже не важились говорити голосно, ані ходити з лавки до лавки: де-де чути ще веселі шепти, притишене хихотання, шелест перевертаних книжок; лише цензор Заяць міреним кроком ходить по середині

¹ Свіжі сиріки — свіжі пиріжки з сиром.

та глядить, чи всі сидять у таким порядку, як він посадив їх.

— Книжки під лавку! Руки на лавку! — командує він. — Пст! Тихо! Ідуть уже!

Чути в коридорі голосне, мірене стукання кроків, і то не одної, а двох пар ніг. Ближче, ближче до дверей нашої кляси... ось нараз відчиняються двері. Входить наперед заживна¹ постать ректора о. Барусевича, з круглим, пухким, але поважним лицем, а за ним висока, худа, дошкова фігура з широким, видовженим якомсь наперед, мов конячим, лицем, чорним, мов щітка, наїженим волоссям, низьким чолом, широким ротом та недбало виголеним підборіддям, на якому видно було стернянку чорного твердого волосся. На фігурі чорна ряса, переперезана чорним широким поясом, але роблена якомсь, мов не на його міру, здавалося — заширока на нього, так що його худе тіло телімбалось в ній, мов доспіле горохове зерно в розбухлім зеленім іще стручку.

Лице фігури робило якесь жалісливе вражіння не то голодного, не то хорого чоловіка. Джерела веселости, тої, що пливе

¹ Заживний — одгодований.

*Входить наперед заживна постать ректора о. Барусевича,
а за ним висока, худа, дошкова та фігура...*

з доброго чоловіколюбного серця в лиці нового нашого вчителя ми не завважили ані сліду.

— Ну, хлопці, — промовив о. ректор, вельвши нам сісти, говорив, розуміється, польськи, бо це тоді, ще за так званої германізації (це, що тут оповідаю, діялося в 1864 році), була, не знаю, чи згори наказана, чи з власної привички заведена урядова мова в школі о.о. Василіян, — маєте тут нового вчителя й господаря кляси, о. Телесницького. Буде вас учити польської, руської¹ й німецької мови, рахунків та співу. Слухайте його, будьте пильні та чемні, щоб мені не жалувався на вас. Я знаю, ви хлопці порядні й не будете робити йому прикрости. Ну, отже! — з цим словом, яке мало заступати німецьке „also“, що ним о. Барусевич любив сипати щохвилі у своїй звичайній, байдуже, чи польській, чи руській розмові, він подав руку новому вчителеві, супроводив його до ступнів „градуса“ — підвищеної дощаної плятформи, на якій стояла з одного боку, ближче дверей, учительська катедра, а з другого, ближче вікна, — чорна таблиця, — і, відповівши

¹ Руської — української.

КИВКОМ ГОЛОВИ НА НАШ ПОКЛІН, ВИЯВЛЕНИЙ ВСТАВАННЯМ ІЗ МІСЦЬ, ВИЙШОВ ІЗ КЛЯСИ.

II

— Ну!

Це було перше слово, яке ми почули з уст о. Телесницького. Ми зирнули на нього. Стояв на градусі високий, тонкий, мов віха на окопі; поли його довгої ряси розвернулися й під нею видно було чорні, брудні штани, впущені у високі халяви чобіт. І хоча голос його був якийсь прикрий, горляний, і хоча в його лиці не видно було ані сліду веселости, то проте ми, упереджені про його гумористичну вдачу, всі в один голос зареготалися радісним, дитячим сміхом.

Лице о. Телесницького почервоніло. Він зирнув по собі, закинув полу своєї реверенди¹, а потім, зирнувши гостро по клясі, озвався:

— А то що? Чого смієтесь?

Ми затихли.

— Хіба я вам дозволив сміятися? Хто вам дозволив сміятися? — допитував він, гостро позираючи по клясі.

¹ Реверенда — ряса, попівський одяг.

Ми мовчали, але не почували страху. Після веселих годин торішнього вчителя, на яких бувало повно жартів та сміхів, ми не вірили, щоб новий учитель міг уважати наш сміх якимось злочином.

— Я тут господар кляси! — мовив він із повагою, яка декому з нас могла видатись навіть дуже гумористичною. — Пам'ятайте собі. На моїх годинах маєте лише тоді сміятись, коли я вам скажу, і тоді плакати, коли я вам скажу. Розумієте?

Дехто в клясі всміхався.

— Halt¹! Ти там! Як називаєшся? — скрикнув о. Телесницький до одного такого сміхуна. Ученик сказав своє ім'я і прізвище.

— Ти чого смієшся?

— Я не сміюся.

— Як то ні? Адже я бачив.

— Я нехотячи.

— Нехотячи? Ну, сідай! А на другий раз пильнуй своєї „хотячи“, бо я заставлю тебе нехотячи й заплакати.

Почався звичайний порядок першої години: укладання каталогу², знайомлення вчителя

¹ Halt — німецьке стій.

² Каталог — реєстр, список.

з учениками, розсаджування по місцях. О. Телесницький зрештою щодо цього останнього пункту на разі прийняв розсадження, доконає цenzором Заяцем, при чім затвердив його також на цензорстві.

— Ну, а тепер перейдімо до книжки! Насамперед німецьке.

Ми повиймали книжки.

Вчитель викликав учеників за чергою й велів їм читати з книжки по два-три речення. Сам він тимчасом широкими кроками ходив по клясі, вимахував руками, кивав головою, а, коли хто помилився в читанню, підхапував насмішливо помилку, повторяв її на різні лади, стараючись довести її ще більше до карикатури.

— Ага! Der Gèsell!¹ Der Gèsell! — кричав він. — А, може, там є der Gisell, der Gôsell, der Gàsell, га? Ану, подивися!

— Ні, нема, тільки der Gèsell.

— Тільки der Gèsell! Га, га, га! То диво. А, може, там є der Gesèll?

Хлопець, що досі не знав, чого зупиняється о. учитель при цьому слові й чого хоче від нього (він, видно, не мав поняття

¹ Der Gesèll — німецький товариш.

про те, як акцентується¹ німецьке слово der Gesell, і акцентував його польським звичаєм), тепер зирнув заклопотано на вчителя й мовив несміло:

— Та... я не знаю. Може, і der Gesell.

— А, видиш! Нарешті доглупався! Ну, отже: der Gesell! Читайте далі.

Коли б ми були старші та й розумілися на психології, ми були б швидко зміркували, що головним, а, може, і єдиним елементом гумору о. Телесницького була іронія, той гризький плин², що тече з жовчевого успособлення, з невдоволеної, чимось покривдженої або упослідженої³ вдачі, з хорого організму або з хорої душі. Ми, розуміється, тоді не вміли назвати того, але швидко почули своїми дитячими душами, що гумор о. Телесницького, то не для нас страва, що в ньому криється щось злобне та завидюще, щось таке, як той демон, що ніччю кидається під ноги пішохода й звалює його на землю або стромляє кимаччя⁴ ніж колеса біжучого воза, щоб або віз перевернувся, або колесо

¹ Акцентуватися — наголошуватись.

² Плин — рідина, теч.

³ Упосліджати — нехтувати.

⁴ Кимаччя — палки.

зламалось. Цей злобний, оприскливий гумор, що вибухав радістю лише тоді, коли хтось із нас сказав дурницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх. Та це були лише початки, згідно невинні початки. Далі прийшло зовсім не те.

III

Перші дні шкільної науки йшли сяк-так.

О. Телесницький кричав, сердився іноді, говорив кпинами та насміхами там, де б треба було пояснень та добродушної терпеливості, але лекції проходили спокійно. Ми привикли до немудрих учителів, до Василіянських новаків та пан-отців, що замість пояснень часто мали „паці“, а замість добродушної терпеливості різки,— і о. Телесницький міг видатись нам зовсім не гіршим, а навіть подекуди ліпшим від інших.

Правда, своєї слави, як гуморист, як забавний учитель, він покищо не виправдав. Навпаки, він робився день від дня якийсь похмуріший та понуріший. Здавалось, що він хорий, що йому чогось не стає; його лице видавалось іноді аж жовтим. Часто у хвилях

сердитости він закусував свої тонкі безкровні губи й оглядався довкола, немов шукав чогось або когось, на кім би міг зірвати свою злість.

І ще одне. Хоча це була третя класа нормальної, по-теперішньому людової¹ школи вищого, міського типу, і ми ледве дійшли у граматиці до деклінацій² та коньюгацій³, то все таки ми, особливо ті, що мали бистріше око й не дрімали в часі науки, мали не раз нагоду переконатись, що о. Телесницький навіть для цього низесенького ступеня розпоряджав⁴ замалим засобом знання. Арифметичні задачі, подані в нашім *Rechnungsbuch*'у⁵, робили йому труднощі; навіть з відмінами слів та з розрізненням частин мови він не все вмів дати собі ради.

Одна з таких його помилок привела мене вперше в конфлікт із о. Телесницьким. Учень, що сидів обік мене, викликаний з німецького, мав перекласти речення: *In Sommer herrscht grosse Hitze*⁶. Він переклав його по-

¹ Людової — з народньої (польської).

² Деклінація — відміна речівників.

³ Коньюгація — відміна дієслова.

⁴ Розпоряджати — орудувати.

⁵ *Rechnungsbuch* — задачник.

⁶ В літі панує велика спека. *Hitze* — спека.

польськи. Далі йшло речення: In des Hitze spazieren ist schädlich¹. Ученьк заплутався.

— В го... в горо...

— Ну, що? Як же буде: In der Hitze?

— В горонцем².

— Як, як?

— В горонцу.

— Га, га, га! Як, як?

— В го... го... горонцосі,— пробулькотів збитий з пантелику хлопець.

— Га, га, га!— зареготався о. Телесницький.— Як ти відміняєш, як? Ану, відміняй за порядком!

— Горонцо, горонца... .

Знов вибух реготу вчителя.

— Після якого взірця відміняєш це слово?

Хлопець не знав, що відповісти. О. Телесницький став перед ним.

— Ну, ну! Після якого взірця? Так, як tato³.

— Ні,

— Ну, то, може, так, як мама?

— Ні.

¹ У спеку гуляти шкідливо.

² В гарячому. Через технічні умови передаємо польські слова в українській транскрипції.

³ Батько.

— Так, як *osiol*¹?

Хлопець скривився. Мовчав, але правою рукою почав утирати собі сльози.

— Ну, що ж, не видобуду з тебе? Осле, але ж це слово відміняється так само, як *zimno*². Отже, сьомий відмінок від *zimno* як буде?

— *W zimnie*.

— А від *горонцо*.

— В *го... горо...*

Вірне почуття мови у хлопця бунтувалося проти тої паралелі. Він розпучливо озирнувся довкола, а нарешті промовив рішуче:

— В *горончце*³.

Тут о. Телесницькому не стало терпцю. Він ухопив хлопця за вухо, покрутив його так, що цей поневолі витягнув високе „ай“, і крикнув:

— Але ж „в *горонце*“, тумане! В *горонце*! В *горонце*! Запам'ятай собі це.

Якийсь лихий чи добрий демон спокусив мене підняти руку.

¹ Осел.

² Зимно.

³ В гарячці.

— Ну, а ти чого хочеш? — запитав о. Телесницький.

— Прошу отця професора, горощо не відмінюється, — випалив я.

— Як то не відмінюється?

— Це не іменник ані прикметник, а лише прислівник, а прислівники не відмінюються.

— Так? — протягнув о. Телесницький. — А „zimno“ відмінюється чи ні?

Я став мов розбрикане теля, що стукнеться лобом о стіну.

— Відмінюється.

— А бачиш! А як же ти перекладеш: die Hitze?

— Упал¹.

— Га, га, га! — зареготався о. Телесницький. — Упав, упав, упав! — і, повторюючи це слово кумедним руським виговором, він бігав, майже скакав по клясі. — Га, га, га. Упав! Ну, будеш ти в мене упав! Пам'ятай, віднині ти називаєшся упав! І щоб не забув, то сядь собі ось тут! Ану, забирайся з цього місця! Переносися до тої лавки, там, коло печі!

¹ Польське — спека.

І він показав осяччу лавку. А сам побіг до таблиці, захопив крейду й на боковій стіні тої лавки, на самій її середині написав великими буквами UPAW.

— Тут маєш сидіти, де твоє нове ім'я написано! Ану, марш!

Я не знав, чи плакати, чи соромитись, чи випрошуватись, Я, сказавши правду, не розумів ситуації¹, і мовчки перенісся на своє нове місце. У клясі зробився невеликий гамір; дехто сміявся; інші, видно, також не зовсім добре розуміли, чи це був дотеп, жарт о. професора, чи кара, а коли кара, то за яку провину?

IV

Та десь так за тиждень за два по початку курсу о. Телесницький виявив вповні свій талант. Це був талант *sui generis*², будь-щобудь незвичайний, До його повного заманіфестування³ допомогла одна, здавалось би, проста й незначна річ. Одного дня підчас години, не знати як і відки, в руках о. Те-

¹ Ситуація — стан речей.

² *Sui generis* — своєрідний (з латини).

³ Заманіфестування — виявлення.

*Одного дня в руках о. Телесницького появилася
невеличка тростинка . . .*

лесницького появилася невеличка тростинка. Тонкій, може, на півметра довгий шматок звичайної гішпанської тростини. Ми не бачили, щоб він, входячи до кляси, мав її в руках. Аж підчас години, здається, підчас німецьких вправ, не знати як і відки, вона появилася в нього. Мабуть, була досі захована в халяві його чобота. Не скажу навіть, щоб ми завважили її появу, Ми всі писали щось під диктандо¹ о. професора, і коли він, диктуючи, зі звичайним своїм розмахом ходив по клясі, ми почули легкий свист. Тільки тоді сміліші зирнули на о. професора й побачили в його руці тростинку.

Розуміється, вид цього педагогічного знаряддя не був для нас нічим новим. Ми не ахнули, не зупинилися в писанню; навпаки, можна сказати, що цей вид якось навіть немов додав нам більшої охоти до писання, більшого замилювання² до мудрости, диктованої о. Телесницьким.

Але в самій поставі³, в голосі, настрою та успособленню о. Телесницького ми завважили

¹ Диктандо — диктура.

² Замилювання — любов.

³ Постава — постать.

виразну зміну. Він був оживлений, бадьорий; його очі відбивали блиск, його рухи — живість, еластичність та свободу. Від часу до часу він усміхався солодко, очевидно, любувався якоюсь думкою, може якимись споминами, що будилися в його душі при свисті тростинки. А скінчивши диктування, він підійшов до одного ученика в одній із задніх лавок, глянув на його розкритий зошит і, не кажучи ані слова, хльоснув його з усієї сили по зігнутих до писання плечах.

— Ой - ой - ой! — скрикнув не так, може, з болю, як із перестрашу хлопець.

— Га, га, га! — зареготався над його головою о. Телесницький. — А ти як написав vergeben!

— F - e - r - g - e — слезбував¹ ученик.

— А фау! А фау! А фау! — навчав о. Телесницький, покріпляючи кожну научку новим ударом тростинкою по плечах.

— Та я вже знаю! Знаю! Знаю! — кричав хлопець.

— Тепер знаєш, але це тобі на завтра, на післязавтра, і присно і во віки віків амінь! — зажартував о. Телесницький по - українськи

¹ Слебезувати — читати ледве по складах.

й далі періщив бідного хлопця, а сам реготався, мов божевільний.

— Прошу отця професора! — благав ученик, крутячись на місці, а далі дав нирка і сховався під лавку.

— Зараз вилазь! — кричав учитель.

— Не вилізу, бо отець професор мене заб'ють, — говорив переляканий хлопець з-під лавки.

— Не бійся, вже не буду бити.

Ученик виліз, та в тій хвилі о. Телесницький кинувся на нього, спіймав за волосся і почав товкти його головою до лавки.

— Це за те, що ти ховався! Маєш! Маєш! О, три гудзи на чолі! Маєш мені носити їх до завтра. Га, га, га! Не смій ані змити, ані стерти, щоб я ще завтра бачив їх!

Ми, діти, помертвіли зразу, почувши свист тростинки та ляск ударів. Ми думали, що биття озвірить учителя, розсердить, розлютить його.

Але де там!

Доконавши цього огидного знущання над хлопчиком, наш учитель був веселий, усміхався, жартував, мало не підскакував, ходячи по клясі.

— Отже, то, щоб ви знали, — говорив він докторальним¹ тоном, немов витягаючи сенс моральний² з того, що власне сталося, — що vergeben, verjagen, verzeihen, verleihen і інші подібні слова мають на початку v, а не f. Хто ще знає таке слово?

— Verdrehen! Verderben! Vermindern! — лунали голоси з різних лавок.

— Fertig! — сказав мій сусід із ослячої лавки.

— Га? Що? — схопився о. Телесницький. — Хто то сказав fertig?

— Козакевич.

— Козакевич? Ти? Як пишеться fertig?

— На початку еф.

— А пощо ж ти крикнув?

— Та я не знав, чи воно подібно до тамтих, чи ні.

— Так? То ти будеш мене на сміх підіймати?

І тростинка о. Телесницького знов почала свою педагогічну роботу.

Відтепер о. Телесницький уже не нудився, не жовк та не нидів підчас шкільних годин.

¹ Докторальний — навчаючий.

² Сенс моральний — моральне поучення.

Він мав пишну забаву, що, очевидно, додавала йому гумору, апетиту й здоров'я. Він входив у клясу, мов укротитель диких звірів у клітку, і гуляв поміж нами, як необмежений пан наших тіл і душ. Та вдсятеро хуткіше гуляла його тростинка. То, значить, не та перша, маленька, жовта, що показала нам о. Телесницького в його новій ролі. Ця перша не видержала довше двох днів напруженої праці. За нею прийшла інша, блідосолом'яної барви, густо суковата і значно грубша. Ця була любіша нашому катові, бо її суки причиняли більше болю, від її ударів поставав дужчий крик, писк, лемент — і о. Телесницькій серед того вереску та пекла бігав по клясі, регочучись, затираючи руки, підскакуючи та приговорюючи. Він особливо любив гострити свій дотеп на прізвищах своїх — не знаю — чи учеників, чи жертв.

— Козакевич! Ти походиш від козаків. Терпи, козаче, отаманом будеш!

І тростинка в роботі, чи була яка причина чи ні. А що Козакевич був хлопчина малий, слабосилний і мав тоненький пискливий голос, то при його зойках о. Телесницький реготався і жартував:

— Ов, ти, мабуть, не від козаків походиш, а від кози. Козю - козю - козю, бе! Козю - козю - козю, бе!

І б'є й козується нелицьким вереском дитини. А покине цього, дивись, за пару хвилини вчепиться Мороза за якусь помилку в таблиці множення і вже знов жартує!

— Мороз, боже його помнож! А ти як множиш, га? Neun mal neun ist neun und neunzig¹, так? А einmaleins! А einmaleins! А einmaleins!² Я вас буду вчити! Я вам покажу!

А коли, було, його рука втомиться і йому прийде потреба відпочити, то він, ходячи по клясі, солодко всміхається, дивлячись на перелякані заплакані лиця дітей! Чим більше було таких лиць у клясі, тим веселіше почував себе о. Телесницький.

— Прийдіте, мучениці і праведниці! — приговорював він, немов присолюючи болючі рани своїх жертв.— Прийдіте, еліка праведна, еліка прелюбезна. Перший Мороз хотів би добре сісти, та не мож! Правда, Морозе? Другий Карпак чує, що й у нього щось не

¹ Дев'ять помножити на дев'ять є дев'ятдесят дев'ять.

² А один помножити на один!

так. Третій Скрипуч чує, що задок запуч. Четвертий Матківський, і в того фелер¹ таківський. П'ятий Ортинський дістав за свій розум дитинський. Шостий Федермесер, і в нього *ist nicht besser*². А сьомий Алерганд дістав *mit starker Hand*³.

По кількох неділях⁴ такої практики довів клясу до того, що діти справді туманіли зо страху й поступи в науці були чимраз гірші. Хоч усі вчилися й силкувалися як мога встерегтися побоїв, але ніяка пильність не помагала. Боязливіші, викликані до таблиці, тратили голос, тратили пам'ять вивченого; інші, хоч і вміли, але, переконавшись, що за найменшу помилку їх ждала така сама кара, як і тих, що не вміли нічого, тратили віру в себе, махали рукою і або йшли до кляси в надії на ласку божу, що ану ж як-небудь страшний василіянин не догляне, не „вирве“ їх, або зовсім не ходили до школи по кілька день, воліючи⁵ за неоправдану не-присутність раз дістати кару, зазнавши перед

¹ Фелер — з німецької — помилка, хиба.

² Не краще.

³ Сильною рукою.

⁴ Неділя — тиждень.

⁵ Воліти — вважати за краще.

тим хоч кілька день свободи чи то в лозах над рікою, чи в ліску за містом, ніж наїдатися страху й відбирати кару день - у - день. А в клясі тимчасом стояла ненастанна тривога, лунав і крик, і плач, і лемент, а над усім горував дикий, майже ідіотичний регіт отця - гумориста.

V

Ми жили ввесь час, мов у тумані. Хлоп'ячі веселощі щезли; діти ходили, мов приголомшені, насовлені, мов сердиті. Товариські забави були тоді ще загально заборонені й навіть карались інколи; та ученики третьої кляси того року, коли й здібні були до якої забави, то хіба до такої, що починалася й кінчалася бійкою. Билися між собою, билися по вулицях із термінаторами¹, з уличниками. Я не знаю, чи інші діти жалувалися своїм батькам та опікунам на ті щоденні побойовища в клясі; здається, що так, бо чутка була, що деякі багатші купці, бачачи, що їхні діти приносять день - у - день синяки на спинах та сидженнях, ходили жалуватися до ректора, а коли це не помогло нічого, повідбирали своїх

¹ Термінатор — учень, що вчиться ремесла.

дітей із школи. Дехто грозив скаргою до суду, але на виграння справи не було надії; биття вважалося тоді в Дрогобичі неминучим складником педагогії, а особливо елементарної. Щодо себе знаю, що я нікому не жалувався, нікому не говорив про те, що діялось у класі, але пам'ять тих огидних сцен, що тяглися день - по - день цілий рік, врізалася дуже глибоко в мою душу. Тямлю, що скоро було, коли знайду хвилину вільного часу, беру прут, запхаюся десь у бур'ян і січу, січу всі листочки, всі бадилля, гілляки, цвіти, все, що можна знівечити, б'ю й січу, доки довкола мене не стане найобридливіша руїна. Багато разів господарі й господині сварили на мене за це, бо я в своїй вандальській заїлості не розбирав, чи нищу шкідливі рослини, будяки, кропиву, осет та лопухи, чи пожиточні—буряки, квасолю, помідори та іншу городовину. Надто вночі я зривався, кричав, рецитовав¹ лекції, а потім плакав, просився, так що „цьоця“² не могла видержати зо мною і не раз будила мене штурханцями, питаючи напівдобродушно, а напівсердито:

¹ Рецитувати — говорити на пам'ять.

² Цьоця — тітка.

— Хлопче, а тобі що такого?

Правда, я вчився добре, і о. Телесницький рідко міг виловити мене на якійсь помилці. Надто місце, де я сидів, було дуже догідне¹: між катедрою, де з початком кожної години засідав о. Телесницький і відки своїм шулічим поглядом вибирав собі жертви, тобто викликав до питання, звичайно тих, що мали найбільше заляканий вираз лица і в яких, по його словах, малювалося на лиці нечисте сумління—він мав звичай викликати відразу перед градус десять або дванадцять учеників і доти питав та мучив їх, доки всі за чергою не покуштували його тростини—отже кажу, між катедрою і моєю, цебто „ослячою“, лавкою стояла кругла залізна піч з масивним, може, на півметра високим підмурованням, яка закривала мою лавку перед його зором, так що ми, громадяни цієї лавки, згідно рідко попадалися на очі о. Телесницькому, звичайно аж тоді, коли він по перших екзакуціях² подавав у веселий настрій, збігав із градуса і починав, жартуючи та підскакуючи, та розмахуючи руками, бігати по клясі. А в таку

¹ Догідний — вигідний.

² Екзакуція — скарання.

пору він бував „добрий“, любив, коли ученики вторували його ідіотичному сміхові й хіба виємково причепився до кого з невикликаних до градусу. Значить, я дуже рідко підпадав під руки о. Телесницькому, та проте вражіння того року лишились у мене незагтерті, болючі й досі, не в одному — чую це — скривили мій характер, попсували мою вдачу, причинили мені не мало душевної муки в цілім житті. Певна річ, що й з іншими учениками було не ліпше. Та ні, з многими було далеко, далеко гірше.

Згадаю лиш одного. Моїм безпосереднім сусідом в ослячій лавці був якийсь Волянський — тихий та спокійний хлопчик, з головою так видовженою та сплющеною з боків, як я не бачив ні в кого потім. Хлопець був не сотворений для шкільної науки, а бодай для такої, як її подавали у василіян у Дрогобичі. Не знаю, як він дійшов до третьої кляси, але те знаю, що в третій клясі він був справді „ослом“: ані писати — про відміни, складання німецьких речень, множення та ділення й не говорити. Я не тямлю, коли і яким чином він дістався до ослячої лавки — певно, що не обійшлося без посередництва

тростинки о. Телесницького. Але, посадивши його тут, наш кат на якийсь час лишив його в супокою. „Заривав“, цебто запитував іноді, коли був у добрім гуморі, але, не одержуючи відповіді, вдоволявся стереотипним дотепом: „Волянський — осел дарданський. Із нього науки, як з цапа вовни“— і йшов далі.

Я зразу за прикладом інших хлопців, а головне самого вчителя, також сміявся з Волянського, називав його ослом дарданським і т. ін. Але швидко між нами виникли зовсім інші відносини. Почалося з дрібних товариських послуг: цьому з нас треба пера, тому олівця, цей забув чорнило, той книжку— почали ми потроху ставати один одному в пригоді. Почав я пізнавати, що Волянський — добрий хлопець. Далі на павзах¹, виходячи зі школи або перед початком години, ми заходили в розмови. Звичайно, як селянські сини — про рідне село, про улюблені забави, гулянки та заняття. Оказалося, що оба ми любили ліс, любили зелені луки, наші підгірські річки, риболовлю, пташок, гриби та ягоди. Всі ті речі давали нам тему до безконечних розговорів, у яких ми інстинктом

¹ Павза — перерва.

обминали „злобу дня“, всю ту погань, що нас оточувала в клясі. Показалося ще одне — Волянський умів оповідати чудово. Він не запинався, не гикався¹, не повторяв поодиноких слів, як чинив, відповідаючи на питання о. професора. Його слова плили рівно, були добірні та якісь такі мелодійні, що відразу хапали мене за серце. Оповідав, як старий, поважно, хоч ані крихти не „садився“, з якимось відтінком тихої меланхолії. Досі бренть мені в душі його солодкий, рівний, тихий голос; досі триває почуття чогось ніжного, м'якого, гладкого та невимушеного, мов гладесенька довга шовкова нитка тягнеться десь у безмежну далечінь — це вражіння його оповідань. Змісту їх не тямлю, але вражіння його не затреться в душі до смерті. Коли, було, зачне оповідати, то зараз немов інший робиться, немов якийсь окремий, чужий дух вступає в нього й говорить його устами. І ніколи не повторявся, не говорив про те саме й тими самими словами. Все знав щось свіже, а, може, лише таким свіжим способом оповідав.

Швидко я засмакував у його оповіданнях, мов бджола в меді з чужого улія, і зробився

¹ Гикатись — заїкатись.

майже невідступним його товаришем, а властиво слухачем. Я почав ходити до нього на квартиру, пробував переробляти з ним, що мали ми завдане на завтра. Волянський ішов на ту роботу, аки овча на закланіє. Посидимо, було, з півгодини, помучимося. Що було до писання — рахункові задачі, німецькі задачі, те напишемо, а властиво Волянський відпише від мене, а усного не може охопити.

— Ні, — скаже сумно, — не береться це моєї голови. Ось послухай лише!

І ми засядемо дебудь у куті — чи то в пустій комірці, чи в огороді, де нас ніхто не чує, і він почне оповідати.

Коли вичерпалися його власні вражіння та описи, він перейшов до казок. І диво! Той хлопчик, що не міг ні за що зятимити, як відміняється die Biene¹, а як der Bär², скільки буде 7×8 , а скільки йде 7 у 65, — той сам „осел дарданський“ знав на пам'ять невичерпану силу казок і вмів оповідати їх так складно, так гарно, так плавно, що я, привикши змалку чути добрих сільських оповідачів, і то добрих на різні лади — і жартливих,

¹ Die Biene — бджола (з нім.).

² Der Bär — ведмідь (з нім.).

і сумовитих — при його оповіданнях сидів, мов зачарований. Досі я згадую про цього хлопчину, як про невияснений для мене психологічний феномен¹. Коли почислити до купи весь час, який він ужив на оповідання в моїй присутності, то, певно, вийде щонайменше тиждень, коли й не більше. І весь той час Волянський оповідав плавно, рівно, доречі, без зайвих фраз і, що найцікавіше, ніколи не повторив одного й того самого оповідання два рази. Його оповідання плило гармонійно, мов невеличка підгірська річка, що лагідно туркоче, ніде не спиняється, ніде не тратить ані великих закрутів, ані тихих плес, ані шумних водопадів, і ніколи не вертає назад. Я був так очарований його казками, що, хоч плохий каліграф, пробував записувати їх — звісно, з пам'яті, вечером у себе дома. Але де там! Не йшло! Чар його оповідання лежав у його голосі — тодішня моя дитяча рука не була здібна перенести ані крихти всього того на папір, і я, знеохочений, кидав свої записки в огонь.

Можливо, що я прибільшую трохи, тобто, що в моїй уяві крізь призму довгих літ і

¹ Феномен — явище.

трагічної смерти того хлопчини його постать виросла понад свій дійсний розмір. Скон-тролювати цього не можу; спомини, це справді — *Dichtung und Wahrheit*¹. Чим більше й щиріше мемуарист силкується перенести вповні з усіма фарбами й тонами той образ давно минулих подій, що лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образу додасть чогось зайвого, пізнішого, нанесеного течією часу. Але ж зусилля в противний бік, подати лише голі контури картини, лише силуети або навіть дерев'яні рями — ще шкідливіше для вірності споми-нів, бо дає кістяк замість живого тіла, пустопорожню тінь замість конкретної дійс-ности.

Нехай же мій малий товариш Волянський стає перед вами в тій проясненій подобі, в якій він живе в моїй душі! Навіть коли в дійсності він був менше інтересний, мав менше оригінального таланту, ніж мені зда-валося тоді й здається тепер, — кому яка шкода з того? А злочин того, що був — знов так здається мені — причиною його смерти, через це таки не буде менший.

¹ Поезія й дійсність.

А причиною його смерти був не хто інший, як той сам наш учитель і кат о. Телесницький. Не тямлю докладно, як воно вийшло, досить, що раз він „узявся до нього по-своєму“! Викликав його до градусу, почав питати й зараз на першій хибній відповіді так засміяв, закпив, загулюкав його, що бідний хлопець зовсім забув язика в роті.

— Волянський, та бо ти в нас таки нічого не вчився! — кричав о. Телесницький, торкаючи його то за руку, то за вухо, та скакучи довкола нього, мов кат довкола грішної душі. — Я тебе вже не раз заривав, остерігав, упоминав, а ти ні та й ні. Га, сину, то так не можна! Мусимо раз подивитись тобі там, відки ноги ростуть! Ану, цензоре, помічники! Простягніть його.

Цензор і помічники прибігли як стій¹. Волянський зразу стояв, як оголомшений, не плакав, не просився, лише глядів якимись безтямними очима на о. Телесницького. Цей входив чимраз у ліпший гумор.

— Ану, його! Кладіть! Або ліпше чекайте! Його тато бідний, тратився на штанята.

¹ Як стій — миттю.

Волянський кинувся, мов ужалений. Я бачив здалека, як його бліде лице нараз обілялося краскою. Він кинувся до колін о. Телесницького, почав обіймати їх, благаючи помилування:

— Прошу отця професора! Я вже буду вчитися! Не буду ні їсти, ні спати, доки не навчуся всього! Прошу мені дарувати ще цей раз! Лиш цей останній раз!

— Ні.— радісно кричав о. Телесницький, аж у долоні плещучи.— Ану, беріть його!

Цензор і помічники вхопили Волянського за руки, почали розціпати його штани.

— Прошу отця професора! Лише не на голу! Лише не на голу! Я вже буду терпіти, буду лежати тихо. Лише не на голу!

— Ні! Навмисно ні!— кричав о. Телесницький.— Ти засидівся занадто, треба тобі всипати такого, щоб ти хоч пару день не міг сісти.

І він пішов до вікна і взяв у руку грубу, метрову паличку з вільхового прута, суковату, покриту негладкою корою. Кілька день уже жалувався о. Телесницький, що не може настарчити тростин на нашу клясу, а оце того дня ми побачили на кожному вікні наставлені по дві такі вільхові палиці. Ми не

знали зразу, пощо там вони стоять — одні догадувалися, що для піддержування фіранок¹, інші міркували, що це тички для тичення квасолі, що росла під вікнами в монастирськім огороді. Про властиву ціль тих знарядь, ту, яку глухо відчувала шкіра кожного з нас, ніхто не важився висловити здогаду. А проте всі з респектом² гляділи на ті загадкові палки, і хоч учителя не було в клясі, ніхто не важився доторкнутись до них, а тим менше повикидати геть, у город або на вулицю. Тепер, коли о. Телесницький узяв у руки один із тих бучків і, помахуючи ним, весело наближавсь до своєї жертви, ми раптом зрозуміли їхнє призначення. Тимчасом з Волянським зробилася несподівана зміна. Неминуча та ще й ганебна бійка, якої досі не бачила наша кляса і якої він мав бути першою жертвою, довела його по одуру. Цей на вид слабосилий та невеличкий хлопчина чув у собі силу розпуки. Він шарпнувся, поштовхнув одного помічника кулаком, а другого, що розпинав його штани, коліном у груди, і обоє відскочили від нього. Цензор

¹ Фіранка — завіса на вікні.

² Респект — повага, пошана.

Заяць держав його ззаду й кинув ним на градус. Він, закусивши зуби, почав фицкати ногами; о. Телесницький з буком у руках заскакував коло нього, та ось Волянський махнув чоботом якраз у тій хвилі, коли вчитель схилився вниз, і чобіт ударив його в самі губи.

— Ов - ва! — скрикнув о. Телесницький, хапаючи себе долонею за рот. Із розтовченої губи потекла кров. Біль о. Телесницького був, мабуть, не дуже сильний, бо він, винявши з кешені хустку, лівою рукою приложив її до рота, а в правій замахнув палицею і, не тратячи доброго гумору, говорив далі:

— Е, сину! Так ти ось як? Ну, це в нас не йде! Цього ми не можемо дарувати! Ану, кладіть його!

Помічники тимчасом разом із цензором таки перемогли Волянського, стягли з нього верхні й нижні штани і простягли його на градусі. Оба помічники держали цупко за ноги, цензор сів на його плечах, придержуючи обома руками його руки, а о. Телесницький кинувся що сили бити бучком по голому тілу. Зараз за першим ударом Волянський крикнув страшенно. О. Телесницький

зупинився; він смакував цей крик болю й не міг здержати себе, щоб не зажартувати:

— А прецінь¹, ми раз получили від тебе людський голос! Ану, ще раз!

Другий удар — новий несвітський окрик.

— О, це ще краще! — жартував о. Телесницький. — Зовсім так, як у тій пісні співається:

Видобув такий гарний баранячий голос, що старий Йосип перестрашився його.

А потім удари посипалися густо, градом.

— Ти мене до крові, то й я тебе до крові! Кров за кров! Кров за кров! — приговорював о. Телесницький.

І він сік, сік... Крик, виск, пищання нещасного хлопця, ніщо не зворушувало ката. Ось із-під вільхових сучків показалася кров, потекла струмком по білому тілу на сорочку, на дошки градусу; о. Телесницький ще бив. Вільхова палка була забризкана кров'ю, а з неї кров підчас розмаху почала бризкати по блих стінах кляси. Волянський лежав тихо, очевидно, зомлів.

О. Телесницький зупинився. Дихав важко з натуги. Закривавлену хустку відняв від уст, потім вийшов на коридор, приніс склянку

¹ Прецінь — однак.

води і хлюпнув на зомлілого хлопця. Цей отворив очі й застогнав.

— Га, га, га! Пане Волянський! А як вам дрімалося? — жартував о. Телесницький.

— А що, знаєте тепер, як то смакує? Ну, допоможіть йому вбиратися!

Цензор і помічники підняли Волянського, привели в порядок його одержу, раз-у-раз піддержуючи його.

— Ну, що ж ти, не маєш сили сам стояти на ногах? А мав силу вибити мені зуби! Го, го, синку! Бачиш тепер, як то в нас виглядає? Ади!

І він показав йому, закривавлену палку і криваві кропки по стіні, що набризкали з неї.

— Бачиш? А знаєш, як то називається? Отже, знай, це кутя з маком! Ти бачив, як на святий вечір кидають її на стелю, і вона отакими бризками прилипне до стелі? Що тоді приговорюють? Не тямиш? Правда, кажуть: сійся, родися жито, пшениця, всяка пашниця! Так само і в нас. Із отакого сім'я має вирости пильність, умілість, послух, покірність, пошанування старших і всяка інша пашниця. Ну, а тепер іди на місце.

Волянський, тихо стогнучи, стояв на місці. Помічники цензора взяли його під руки й повели до лавки.

Сідаючи, він скрикнув з болю.

— Га, га, га! — реготався о. Телесницький.— А що, бігають мурашки? Шкроботять хрущі? А видиш, як то недобре засиджуватися на одному місці! Га, га, га! Смійтеся, хлопці! Смійтеся!

І вся кляса зареготала силуваним сміхом.

— От так! То гарно! Так належиться! Не правда, я вам не казав, що ви повинні тоді сміятися й тоді плакати, коли я вам скажу? Видите, прецінь я довів вас до того. Добре, хлопці! Хвалю вас за це!

Поки йшов регіт у клясі і все оте дике знущання над дитячими душами, я в ослячій лавці обік покараного товариша душився від плачу. Мене щось стискало за горло, пекло всередині, проймало болем, соромом і жалем, мов би я сам був винен усього тому, що тут сталося, мов би я сповнив тяжкий злочин, дивлячись спокійно на це катування, не кричачи гвалту або не лягши сам під удари. І потайки схилився й цілував і слізьми обмивав холодну руку Волянського.

Він сидів обік мене блідий, як труп. Ані кровиночки не було видно в його лиці, ані в губах. Очі й лице були мокрі від сліз. Він зирнув на мене не то з зачудуванням, не то з німою подякою, і прошептав:

— Проведеш мене додому?

Я кивнув головою.

— І скажеш господині все, як було?

Я ще раз кивнув головою. Ми замовкли. О. Телесницький уже бігав по клясі, розмахуючи кривавою паличкою, і шукав нової жертви для свого людожерного гумору.

Я привів Волянського на його квартиру й розповів усе його господині. Бідна міщанка аж за голову вхопилася, побачивши скатовану дитину. Відмочуючи та віддираючи криваві штанці від його ран, вона ридала, як по своїй власній умершій дитині. Вона проклинала нелюда-манаха, грозила, що піде до ректора, що покличе лікаря, щоб списав *visum repertum*¹, та, мабуть, не зробила цього. Одно лише зробила — положила Волянського до ліжка. Коли я прибіг вечором, він лежав у сильній гарячці й не пізнав мене. Аж тепер прийшов лікар і нагнав мене додому.

¹ *Visum repertum* — посвідка про нобой (з лат.).

Більше я не бачив Волянського. За тиждень він умер від запалення мозку. Ми ховали його з парадом, вся школа парами ходила на похорон. Усім було весело, бо той день був вільний від науки.

А о. Телесницький учителював і бавився. Останні місяці шкільного року він майже не вчив, тільки знущався над дітьми. Йому замало було побоїв, він добирав способів, щоб мучити душі більше, як тіло. Він уже не карав інакше, як лише на „голу“, і продовжував кожну кару на п'ять, десять або й більше хвилини. Коли бідного делінквента¹ з оголеним задом поклали на градусі або на лавці й цупко взяли в руки, о. Телесницький наблизиться й сильно свисне палкою, але не б'є і регочеться до розпуку², коли бідна жертва, ще не почувши болю, лише чуючи свист палки, зверещить із самого страху.

— Але ж гов! Синоньку! Чого кричиш? Адже ще тобі нічого не сталося!— промовляє він.— Ну, скажи, болить тебе?

— Ні,— відповідає бідний мученик.

— Ну, бачиш. А тепер?

¹ Делінквент — засуджений на кару.

² До розпуку — майже не трісне.

І тут сильний удар падає на голе тіло.

— Ну, тепер то що іншого. Тепер можеш собі йойкнути.

Улюбленою його забавою був торг із делінквентом.

— Бачиш, ти нині не вмів лекції. Ну, скажи сам, що тобі належить?

— Прошу отця професора, я вчився!— з плачем запевняє ученик.

— Ну, добре, вчився, але не вмієш. Що ж тобі за це належить?

Коли ученик не відповідає, він береться сам оцінити число ударів. Коли ученик скаже мале число, він ніби пристане на це, але жадає, щоб бідний хлопець приймав їх мовчки, без крику, як належну данину. Коли хлопець пристане, він б'є з такою силою, що хлопець, хоч і не рад, мусить крикнути, а тоді о. Телесницький тріумфує:

— Га, га, сину! А де наша угода? Ти кричиш? Ну, вибачай, за це тобі подвоїться порція. Я тому не винен.

Нарешті скінчився той рік, певне, найстрашніший, найфатальніший¹ рік мого життя. Ми радісно розсталися з о. Телесницьким

¹ Найфатальніший — нейнешасніший.

і більше вже не бачили його. Його перенесено з Дрогобича до Добромиля і зроблено монастирським проповідником. Згадка про нього довгі літа важкою зморою лежала мені на серці, не вигасла й досі й не вигасне до моєї смерти.

Хто він був? Навмисний злочинець чи sui generis¹ доктринер², що робив це в добрій вірі, чи божевільний, що якоюсь помилкою замість у Кульпарків³ дістався на вчительську катедру у Дрогобичі, я й досі не знаю. Я довго не важився відновлювати в душі спомини про нього. Та годі вагатися. Оце ж і скидаю з душі хоч частину тих важких споминів. Нехай вони плямою нестертої ганьби та прокляття впадуть на його пам'ять і на тих, що поставили та толерували⁴ його на тім становищі, і на всіх тих, що вчительство трактують, як жорстоку іграшку та задоволення своїх диких інстинктів, а не як велике діло любови, терпеливості й абнегації⁵.

¹ Sui generis — своєрідний (латин.).

² Доктринер — суха, формальна людина.

³ Кульпарків — лікарня для божевільних у Львові.

⁴ Толерувати — терпіти.

⁵ Абнегація — самовідречення.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПРАВЛІННЯ: Харків, вул. К. Лібкнехта, 31

ПОШТОВІ ВІДДІЛИ ДЕРЖВИДАВУ
НАДСИЛАЮТЬ НАКЛАДНОЮ ПЛАТОЮ

КОЖНУ КНИЖКУ

ЯК ВЛАСНОГО, ТАК І ВСІХ ВИДАВНИЦТВ СРСР
ПЕРЕСИЛКА Й ПАКУВАННЯ НА ВСІ
ЗАМОВЛЕННЯ КОШТОМ ДЕРЖВИДАВУ

КОЛИ ЗАМОВЛЕННЯ БІЛЬШЕ, НІЖ НА 1 КРБ.,
::: І НАПЕРЕД ОПЛАЧУЄТЬСЯ ГОТІВКОЮ :::

Замовлення надсилати на такі адреси:

Харків, вул. 1 Травня, № 17. Поштовий відділ ДВУ
Київ, вул. К. Маркса, № 2. Поштовий відділ ДВУ
Одеса, вул. Ляссаля, № 33. (Пасаж). Поштов. відділ ДВУ
Дніпропетровське, пр. К. Маркса, 49. Поштовий
відділ ДВУ

**БІБЛІОГРАФІЧНО - КОНСУЛЬТАЦІЙНЕ
БЮРО ДАЄ ВСЯКІ ПОРАДИ
З КНИЖКОВОЇ СПРАВИ**

ЯКІ КНИЖКИ, З ЯКИХ ПИТАНЬ ПРИДБАТИ, ПРО
ЦІНИ, ЗМІСТ, РЕЦЕНЗІЇ ТА ЯК І ДЕ КУПУВАТИ

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВУ

Харків, вул. К. Лібкнехта, 31

Філії та книгарні по всіх містах України

1247

Ціна 10 коп. (Р)

